УДК 352+353+354

Я. В. Пилипенко,
доктор філософії, докторант кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4149-2008

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.10.218

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Y. Pylypenko,
PhD in Public Management and Administration, Doctoral student of the Department of Public Administration,
Interregional Academy of Personnel Management

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LOCAL GOVERNMENT SYSTEM IN EUROPEAN COUNTRIES

У статті розглянуто англосаксонську та континентальну системи місцевого самоврядування, виділено основні принципи їх побудови. Досліджено особливості функціонування органів місцевого самоврядування у європейських країнах. Доведено, що організація конституційно-правового регламентування місцевого самоврядування є багатогранною та різносторонньою, адже немає країн з ідентичними підходами в організації, здійсненні та розвитку місцевого самоврядування. Наголошено, що пошуки оптимальної моделі місцевого самоврядування, розмаїтість підходів у виборі засобів організації, умов функціонування та розвитку цього суспільного явища пов'язані з бажанням підвищити рівень його ефективності. Встановлено, що децентралізація відіграє важливу роль у демократизації і трансформації суспільства, переходу до інститутів, заснованих на ініціативі та відповідальності окремої людини та громади. Акцентовано, що в останні десятиліття в багатьох країнах спостерігається зростання динаміки реформ, спрямованих на модернізацію державного управління, включаючи його ключовий компонент — місцеве самоврядування.

The article examines the peculiarities of the functioning of local self-government bodies in European countries. The Anglo-Saxon and continental systems of local self-government are considered, the main principles of their construction are highlighted. It is emphasized that the organization of constitutional and legal regulation of local self-government is multifaceted and versatile, because there are no countries with identical approaches in the organization, implementation and development of local self-government. It has been proven that the search for the optimal model of local self-government, the variety of approaches in choosing the means of organization, the conditions for the functioning and development of this social phenomenon are connected with the desire to increase the level of its efficiency. It has been established that decentralization plays an important role in the democratization and transformation of society, the transition to institutions based on the initiative and responsibility of an individual and the community. It has been established that the modern state is undergoing deep transformations. Its relations with citizens are changing, the erosion of hierarchical power is deepening, the lack of trust in state power is growing, and the problem of legitimacy is emerging. These phenomena deepen the problems associated with the crisis of regulatory policy, persistent budget imbalances, and the efficient and socially acceptable distribution of public goods. Growing competition and globalization are factors that determine the relations of the state, administration and citizens in a different way than before. In recent decades, many countries have seen an increase in the dynamics of reforms aimed at modernizing public administration, including its key component — local self-government. It is well-founded that today there is no universal model in

the world that could be applied in full and without changes in Ukraine. Different historical conditions of development contributed to the formation of several models of the organization of local self-government, the specific features of which are the types and forms of relations between local self-government bodies and state authorities.

Ключові слова: децентралізація, публічна влада, місцеве самоврядування, моделі місцевого самоврядування, муніципальна реформа.

Key words: decentralization, public power, local self-government, models of local self-government, municipal reform.

ПОСТАВКА ПРОБЛЕМИ

Зіткнувшися із загрозою свого існування, Україна не просто встояла, а ефективно функціонує як держава: бореться на фронті та паралельно впроваджує реформи. Ці реформи мають стати основою для успішного відновлення та європейської інтеграції. Однією з основних реформ була проголошена децентралізація управління в Україні, метою якої стало підвищення участі громад в управлінні державою. Країни Європи мають давні традиції проведення реформи децентралізації та місцевого самоуправління, тому дослідження зарубіжного досвіду для України є актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню особливостей реформування місцевого самоврядування з урахуванням різних моделей місцевого самоврядування присвячені роботи таких вчених, як С. Серьогіної, Т. Забейворота, І. Бодрової, Д. Співака, Є. Качмарського, І. Бусигіної, О. Колодія, А. Маєва, М. Петришиної, О. Колодяжного, Т. Стешенко та інших. В той же час вимагає подальшого аналізу особливості впровадження кращих зарубіжних практик місцевого самоврядування в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Метою даної статті є визначення закономірностей реформування системи місцевого самоврядування у країнах Європи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Місцеве самоврядування в Європейських країнах зародилося набагато раніше, ніж про нього почали писати науковці, а саме в XII—XIII столітті. Причому місцеве самоврядування почало розвиватися в тих країнах, в яких центральне, монархічне, правління було слабким. Так, наприклад, у той час у Франції феодали розглядали свого короля як другорядну фігуру, поставлену на чолі країни з їхньої волі. Прямі васали короля поводили себе як самостійні правителі своїх земель, міста ж були обкладені численними поборами на користь феодалів. У таких умовах міста почали дедалі рішучіше виступати проти свавілля сеньйорів, виступаючи за міське самоврядування — самокеровані комуни, які представляли спільні інтереси їхніх жителів. Монархи побачили в незалежних містах (комунах) надійних союзників проти свавілля і змов великих феодалів і церкви. Крім того, королі були зацікавлені в містах і з тієї причини, що останні давали їм гроші, сучасне озброєння і додаткову військову силу. Саме тому комуни отримували від королів окремі права (хартії) і формували виборні міські ради. Такі ради володіли правами феодала: правом війни і миру, судовими функціями. Перша така Хартія була підписана в 1128 році, і вона гарантувала громадянам міст певні свободи, включаючи право обирати мера і призначати суддів.

Пізніше така практика почала поширюватися всією Європою, що послужило основою появи в XIII ст. Магдебурзького права — збірки законів, в якій фіксувалися особливі права міст щодо здійснення незалежної торгово-економічної діяльності та місцевого самоврядування [6, с. 25—27]. Таким правом користувалися сотні міст в усій Європі. Між тим, на інші територіальна поселення до XIX ст. воно не поширювалося. Деякі дослідники, зокрема Г. Штімпфл і Х. Шоллер, вважають активний розвитку місцевого самоврядування в Європі наслідком Великої французької революції. На їх думку, лише тоді громади отримали самостійність по відношенню до держави [9, с. 321]. Ця думка є достатньо слушною, оскільки, наприклад, на території сучасної Німеччини, повноцінний інститут місцевого самоврядування в сучасному розумінні почав формуватися лише на початку XIX столітті після завоювання німецьких земель Наполеоном. У цей період по всій території країни почали обиратися муніципальні ради, незалежні від ради мери тощо.

Удосконалювалася система управління і в містах. Так, основним органом міського управління визначався магістрат, який повинен був складатися з 6—17 радників, які мали обиратися громадянами. Посади радників були і оплачуваними, і суспільними. Главою міського управління визнався бургомістр, який призначався верховною владою з трьох поданих йому кандидатів. Найважливішим нововведенням було створення, поряд з магістратом, міських (муніципальних) зборів — представницького органу, куди всі городяни, які мають право голосу, обирали депутатів. Збори могли налічувати від 24 до 100 депутатів і отримували право представляти місто та все його населення у відносинах з іншими органами публічного управління.

У 1870-х роках, за ініціативи О. фон Бісмарка в Німеччині було проведено реформу, що завершила створення системи самоврядування в сильно вираженому одержавленому змісті, причому з підпорядкуванням місцевого самоврядування принципам бюрократичної організації. Усі муніципальні посади стали значною мірою забюрократизованими. Крім того, повноваження представницьких зборів ставали дещо вужчими і не охоплювали всієї сфери місцевих справ. Місцеві адміністрація і поліція залишалися поза сферою їх компетенції. Головною невирішеною проблемою місцевого

самоврядування того часу була відсутність у муніципальних зборів права на введення комунальних податків і, тим самим, на забезпечення фінансової самостійності для виконання самоврядних функцій. Ще більше ускладнювався це тим, що виборче право, як активне, так і пасивне, в муніципалітетах залежало від майнового цензу [7, с. 223—247].

Хорошим прикладом пошуку оптимального балансу між органами державної та місцевої влади в управлінні на місцях може слугувати історія становлення місцевого самоврядування у Великобританії. Ключова ознака британської системи — відсутність на місцевому рівні повноважних представників центрального уряду, що контролюють місцеві виборні органи. Вона сформувалася на основі королівських хартій, що представляли містам і громадам привілеї у вирішенні місцевих питань і у відношенні з феодалами — власниками землі. Такі міста мали право створювати власні адміністративні органи, мати кооперативну власність, обирати мирових суддів.

У 1835 році у містах Великобританії було здійснено спробу створення відокремленого управління на місцях, результатом якої стало формування повноцінної системи міського самоврядування. У 1888 році відповідно до закону "Про місцеве управління" в країні почали обиратися ради графств, на які покладався обов'язок підтримання в належному стані доріг, забезпечення притулків для бездомних і дітей, керівництво поліцією. Створеним у графствах виборним радам була передана вся адміністративна влада. У результаті реформи місцеве самоврядування перейшло від аристократії до підприємців [7, с. 97—98]. Однак, даний закон, не вирішив проблеми взаємовідносин між графствами та міськими радами, тому в 1894 році було видано новий акт "Про місцеве управління", який наказував створення обраних громадами сільських окружних рад. Їх повноваження були значно вужче, ніж у міст, і зводилися переважно до діяльності у сфері охорони здоров'я та дорожнього справи. Між тим, загалом місцевій владі було надано право контролю за використанням і розвитком земельних ділянок, ставилося в обов'язок допомагати безробітним у пошуках роботи, розширювати сферу суспільних послуг (громадський транспорт, водо— та газопостачання, електрифікацію тощо), забезпечувати охорону навколишнього середовища. У цей період багато комунальних служб піддалися так званій муніципалізації, тобто були передані з приватного сектора до сфери місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування в скандинавських країнах також має давні традиції. У Норвегії воно було введено в 1837 році після кількох років конфлікту між норвезьким парламентом і королем Швеції. З того ж року діють закони, що стосуються місцевого самоврядування в міських муніципалітетах, у Данії [5, с. 87]. У Швеції перші закони про місцеве самоврядування з'явилися в 1862 році, у Фінляндії — в період з 1865 році. У кожній із згаданих країн, крім Норвегії, положення про місцеве самоврядування були внесені до конституції. У скандинавських країнах структури місцевого самоврядування з моменту свого утворення спиралися на традиції, насамперед, у сфері управління справами церковних громад. У зв'язку з цим церковне адміністративний поділ країн на парафії було використано в якості основи для створення одиниць місцевого самоврядування.

Генезис інституту місцевого самоврядування в зарубіжних країнах дозволив виділити основні течії в його формуванні. Серед найбільш поширених моделей місцевого самоврядування можна визначати англосаксонську і континентальну (романську) моделі. Англосаксонська модель грунтується на "теорії вільних громад", склалася в країнах з традиційно високим рівнем громадянських свобод, відносною слабкістю бюрократичного апарату і характеризується максимальним рівнем самостійності місцевого самоврядування. Для цієї моделі характерне: 1) місцеве самоврядування є незалежним від державної влади інститутом; 2) органи місцевого самоврядування є автономними територіальними утвореннями, які здійснюють у межах своєї компетенції ведення місцевих справ; 3) держава і органи місцевого самоврядування працюють паралельно: відсутня можливість поєднання функцій місцевого самоврядування та державного управління на місцевому рівні (окремі державні адміністрації на місцях не створюються); 4) сфера компетенції місцевого самоврядування визначається державою в межах закону, звичаю, судового прецеденту; причому місцева влада самостійно і під свою відповідальність вирішує питання, не віднесені до компетенції держави; 5) територіальні громади можуть самостійно визначати, які муніципальні послуги і в якому обсязі вони хочуть отримувати; 6) у питаннях фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування основну роль відіграють власні доходи місцевих бюджетів; 7) фіскальній автономії громад віддається пріоритет в порівнянні з механізмами вирівнювання рівня їх бюджетної забезпеченості; 8) державний контроль місцевої влади здійснюється переважно судовими органами; спеціальні державні органи і посадові особи, уповноважені контролювати на місцях роботу виборних органів, відсутні.

Континентальна модель місцевого самоврядування, що склалася в країнах з історично більш сильною роллю державного апарату, грунтується на державницькій теорії місцевого самоврядування і відрізняється поєднанням державного управління та самоврядування на місцях. Їй притаманне таке: 1) баланс місцевого самоврядування та державного влади, який вибудовується на поєднанні виборності (автономії) і призначення (централізації), місцеве самоврядування включене до ієрархічної системи державної влади; 2) поширеною є практика створення органів, одночасно підзвітних представницьким органам і вищим державним адміністраціям; 3) відкритість переліку компетенцій місцевого самоврядування, але можливість його істотного обмеження в інтересах захисту ринкових інститутів від надмірного втручання місцевого самоврядування і припинення нераціонального використання коштів платників податків; 4) вихід органів місцевого самоврядування за межі своєї компетенції передбачає реалізацію передбачених законом санкцій; 5) стандартизація місцевих послуг; 6) фінансове вирівнювання, яке суттєво обмежує фіскальну автономію муніципалітетів. Автономія місцевого самоврядування обмежується необхідністю узгодження органами місцевого самоврядування вирішення певних питань своєї компетенції, а також діяльністю на місцях

спеціальних органів і посадових осіб держави, уповноважених для контролю органів місцевого самоврядування. Організація системи місцевого самоврядування за континентальної моделі характерна значною мірою сьогодні для Франції, Італії, Іспанії, Бельгії.

Концепція децентралізації влади стала однією з домінуючих ідей західного світу. Проте вона не позбавлена обмежень і напружень, пов'язаних із ними, зокрема, у таких сферах: "центральність — місцевість"; "автономія — централізація"; "фрагментація — стандартизація"; "гнучкість — жорсткість". Способи вирішення цих проблемних питань убачаються в механізмах консультацій та узгоджень, які є властивими для публічного спільного управління. Функціональні та територіальні реформи розпочалися в Європі з 1950-х років [4, с. 121—123]. Вони були по суті орієнтовані на підвищення ефективності місцевих систем державної служби та супроводжувалися діями з децентралізації систем управління. Держави з високим ступенем централізації адміністративних систем запровадили додаткові рівні місцевого самоврядування для полегшення координації державних завдань. Своєю чергою країни з високим ступенем децентралізації системи управління державними справами делегували повноваження місцевим органам влади для оптимізації системи надання публічних послуг.

Також функціонально-територіальні реформи здійснюються для залучення місцевих органів влади та посилення їхнього економічного та фінансового потенціалу. Вони слугують для запровадження інституційних правил та організаційних механізмів, які спонукають органи місцевого самоврядування до співпраці у формулі взаємин між громадами. Їхньою метою є також зміцнення механізмів місцевої демократії через посилення громадянської активності в справах місцевих громад. На хвилі цих реформ у багатьох країнах у 1960-х і 1970-х роках (наприклад, у Німеччині, Великій Британії та скандинавських країнах) кількість органів місцевого самоврядування була обмеженою, оскільки це було способом підвищення ефективності публічних послуг [6, с. 189—194]. Це часто призводило до зміцнення процедурних, ієрархічних і централістичних механізмів управління цими послугами. Негативні наслідки цього явища були однією з важливих причин народження нового публічного менеджменту. Проте злиття територіальних органів самоврядування зіткнулося в багатьох країнах з опором їхніх мешканців, що послабило динаміку цього процесу. Спроби об'єднання муніципалітетів зіткнулися у Франції з опором їхніх мешканців, які вище цінували місцеві цінності, ніж економічну ефективність управління місцевою владою. Думки щодо процесів територіальної консолідації розділяються. З одного боку, визначаються економічні вигоди, але є також зауваження, які ставлять під сумнів переваги консолідації на основі концепції економії. З іншого — зазначається, що поєднання територіальних органів самоврядування може послабити місцеву демократію і знеохотити громадян до участі в діяльності місцевих громад.

Не зважаючи на те, що процеси об'єднання були особливо інтенсивними у 1960-х і 1970-х роках, вони все ще є важливим елементом репертуару модернізації місцевого самоврядування в багатьох країнах [6, с. 91—94]. Варто зауважити, що натепер, крім звичайних цілей, які переслідують ці реформи, таких як скорочення витрат і покращання фінансового стану місцевих органів влади, з'явилися нові: реагування на демографічні зміни та депопуляцію, старіння населення та необхідність зміни відносин між громадянами і місцевою владою шляхом спрощення організаційних структур, підвищення прозорості та централізації управління. Це свідчить, що реформи такого характеру будуть здійснюватися частіше в ім'я реорганізації систем управління та надання публічних послуг. Останніми десятиліттями зусилля з модернізації механізмів публічного управління набули двоякої форми. Діяльність, що проводилася з кінця 1970-х до кінця 1990-х років, домінувала в ринковій логіці реформування державного сектору. Реформи, ініційовані в більш пізній період, не відкидаючи досягнень перших, є частиною парадигми суспільної співпраці. Наприкінці 1970-х років у Великій Британії з'явилася нова ринково орієнтована тенденція щодо модернізації держави та її управління, включаючи місцеве самоврядування [6, с. 117—119]. Вона стала основою реформ, які переважали в процесах модернізації протягом наступних тридцяти років. Характер цих реформ суттєво відрізнявся між країнами. Проте вони мали спільні ознаки, включаючи спільну віру в неминучість приватизації державного сектору, необхідність його дерегуляції, демонополізації Важливою відмінною рисою цієї парадигми публічного управління є акцент на важливості якості публічних послуг, управління через результати та передання державних завдань суб'єктам приватного сектору та сектору неурядових організацій, що є обов'язковою системою конкурентного надання послуг. На хвилі цих реформ були запроваджені нові інструменти фінансового менеджменту (наприклад, комплексне бюджетування, фінансовий аудит), гнучкі форми реалізації державних завдань, використання міжгалузевого співробітництва шляхом застосування угоди про державно-приватне партнерство. Протагоністи нового публічного менеджменту також постулюють зміну відносин між радами і місцевою адміністрацією. Вони виступають за зміцнення наглядових функцій рад шляхом надання більшої прозорості процесам прийняття рішень у місцевій адміністрації та оснащення радників інструментами, які дадуть їм змогу ефективно контролювати цю адміністрацію. Ідеологічна основа цих реформ створила, з одного боку, прагматичну переконаність у нездатності підтримувати надмірно дорогу і дуже неефективну модель держави соціального забезпечення. З іншого боку, є сильна неоліберальна переконаність, що суспільна логіка, характерна для вільного ринку, має бути введена в державний сектор. Ці реформи були описані як узагальнення нового публічного менеджменту. Реформа місцевого самоврядування у Великій Британії, ініційована М. Тетчер, значною мірою базується на скептицизмі щодо спроможності органів місцевого самоврядування, які сильно залежали від трансфертів із центрального бюджету, надавати публічні послуги [4, с. 88—89]. Тому поява нового публічного менеджменту була добре прийнята в цій країні. Це дало теоретичне пояснення та практичне обгрунтування запровадження ринкових реформ для місцевих органів влади, інтегруючи стандарти менеджменту якості, контролю продуктів, конкурентоспроможності, практики управління з приватного сектору та обмеження витрат. Ці реформи набули популярності в ба-

гатьох інших країнах, зокрема в англосаксонському культурному колі і в скандинавських країнах. Новий публічний менеджмент також набув, хоча і меншою мірою, визнання в країнах континентальної Європи. У Німеччині, наприклад, новий публічний менеджмент набув форми нової моделі управління, ставши домінуючим руслом модернізаційної діяльності на рівні місцевих органів влади та землі [6, с. 161—162]. У рамках цих реформ у Німеччині було запроваджено внутрішню самореорганізацію та автономію для підвищення управлінської відповідальності, бюджетних правил для бізнес-сектору та вимірювання якості для забезпечення прозорості та підзвітності. Реформи місцевого самоврядування в Німеччині, незважаючи на їхню значну увагу до інструментів та методів управління якістю, насправді не призвели до зміни організаційної культури. Органи місцевого самоврядування в Німеччині, як і раніше, залишалися переважно юридичними і процедурними. Реформи, що здійснювалися за типом нового публічного менеджменту, сприяли економізації діяльності органів місцевого самоврядування. Водночас стверджувалося, що їх надмірна орієнтація на економізацію та ринкове управління державними справами призводить до ослаблення місцевої демократії. Ключовим викликом був спосіб інтеграції інструментів, розроблених у рамках такої реформи, у системну перспективу управління, що базується на аксіології цивільного, децентралізованого та мережевого стану.

ВИСНОВОК

Організація конституційно-правового регламентування місцевого самоврядування є багатогранною та різносторонньою, адже немає країн з ідентичними підходами в організації, здійсненні та розвитку місцевого самоврядування. Пошуки оптимальної моделі місцевого самоврядування, розмаїтість підходів у виборі засобів організації, умов функціонування та розвитку цього суспільного явища пов'язані з бажанням підвищити рівень його ефективності. Досвід реформ у європейських країнах свідчить, що децентралізація відіграє важливу роль у демократизації і трансформації суспільства, переходу до інститутів, заснованих на ініціативі та відповідальності окремої людини та громади. Тенденція до широкого її впровадження спостерігається в адміністративній, політичній, бюджетно-фінансовій, соціальній сферах, сприяє розвитку людського потенціалу, відповідальності влади, покращанню якості надання державних і громадських послуг, консолідації суспільства, вирішенню економічних, правових, політичних, етнічних проблем. На сьогоднішній день у світі не існує жодної універсальної моделі, яку б можна в повному обсязі і без змін застосувати в Україні. Різні історичні умови розвитку сприяли формуванню декількох моделей організації місцевого самоврядування, специфічними ознаками яких є типи та форми взаємовідносин органів місцевого самоврядування з органами державної влади.

Література:

1. Багмет М. О., Євтушенко О.Н. Базові принципи діяльності територіальних інститутів управління в контексті Європейської хартії місцевого самоврядування. Наукові праці: науково-методичний журнал. 2021. № 69. С. 56—68.

2. Батанов О.В. Політико-правові засади децентралізації публічної влади в зарубіжних країнах у контексті муніципальної реформи в Україні. Юридичний вісник. 2014. № 4. С. 25—33.

3. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн. Тернопіль: Астон, 2013. — 432 с.

4. Зарубіжний досвід організації роботи місцевої влади. М.О.Пухтинський, П.В.Ворона, О.В.Власенко. Харків: Магістр, 2009. 280 с.

5. Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи / за заг. ред. А. І. Кудряченка. Київ: Фоліант, 2012. 465 с.

6. Копил Б. К. Організація місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу та України. Харків, 2011. 231 с.

7. Опарін В.М., Федосов В.М. Бюджетний менеджмент: підручник. Київ: КНЕУ, 2004. 864 с.

8. Чумакова О. В. Шляхи розвитку місцевого самоврядування України в контексті досвіду держав Європейського Союзу. Дніпропетровськ: Апостол, 2008. 200 с.

9. Юрій С. І., Федосов В. М. Фінанси. Київ: Знання, 2008. 480 с.

References:

1. Bahmet, M. O. and Yevtushenko, O.N. (2021), "Basic principles of territorial management institutions in the context of the European Charter of Local Self-Government", Naukovi pratsi: naukovo-metodychnyi zhurnal, vol. 69, pp. 56—68.

2. Batanov, O.V. (2014) "Political and legal principles of decentralization of public power in foreign countries in the context of municipal reform in Ukraine", Yurydychnyi visnyk, vol.4, pp. 25—33.

3. Heorhitsa, A.Z. (2013), Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain [Constitutional law of foreign countries], Aston, Ternopil, Ukraine.

4. Pukhtynskyi, M.O. Vorona, P.V. and Vlasenko, O.V. (2009), Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii roboty mistsevoi vlady [Foreign experience of organizing the work of local authorities], Mahistr, Kharkiv, Ukraine.

5. Kudriachenka, A.I. (2012), Istorychnyi dosvid stanovlennia instytutiv hromadianskoho suspilstva v krainakh Yevropy [The historical experience of the formation of civil society institutions in European countries], Foliant, Kyiv, Ukraine.

6. Kopyl, B. K. (2011), Orhanizatsiia mistsevoho samovriaduvannia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy [Organization of local self-government in the countries of the European Union and Ukraine], Mahistr, Kharkiv, Ukraine.

7. Oparin, V.M. and Fedosov, V.M. (2004), Biudzhetnyi menedzhment [Budget management], KNEU, Kyiv, Ukraine.

8. Chumakova, O. V. (2008), Shliakhy rozvytku mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy v konteksti dosvidu derzhav Yevropeiskoho Soiuzu [Ways of development of local self-government of Ukraine in the context of the experience of the European Union], Apostol, Dnipropetrovsk, Ukraine.

9. Yurii, S. I. and Fedosov, V. M. (2008), Finansy [Finances], Znannia, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2024 р.